

Toth Szilárd

Az Egyetemi Tanzászlóalj németországi „odüsszeiájának” társadalmi terei (1944–1945)

Horthy Miklós kormányzó 1944. október 15-ei sikertelen kiugrási kísérlete után a németek a Szálasi Ferenc által vezetett nyilas kormányt juttatták hatalomra, amely teljes egészében kiszolgálta a náci Németországot. Ennek részeként került sor a tudományos-kulturális elit egy részének Németországba való menekítésére, hogy ezáltal minél jobban kiszolgálhassák a német háborús erőfeszítéseket. 1944 decemberében Rajniss Ferenc vallás- és közoktatásügyi miniszter Németországba telepítette a magyarországi (budapesti, kolozsvári, szegedi, debreceni, pécsi) egyetemek felsőbbéves orvos¹, gyógyszerész², állatorvos³, valamint mérnökhallgatóit.⁴ Az egész kitelepítendő egyetemi hallgatói és tanári csoportot egy Egyetemi Tanzászlóalj nevű félkatonai alakulatba szervezték. Fegyvert nem viseltek, katonai kötelezettségeik nem voltak, ám kizárólag zárt katonai alakzatban, hivatásos tisztek irányítása alatt parancsszóra mozoghattak. Leginkább a munkaszolgálatosok kategóriájához hasonlítható ez az alakulat, annyi különbséggel, hogy nekik nem fizikai, hanem szellemi munkaszolgáltatási kötelezettségeik voltak. A férfi hallgatók SAS-katonai behívóparancsot kaptak, míg a női hallgatókat katonai munkaszolgálatra vezényelték, szintén az Egyetemi Tanzászlóaljhoz. A behívóparancsnak nem engedelmességek katonaszökevénynek minősültek, ami automatikusan a katonai rögtönítélő bíróság elé juttatta őket.

Tanulmányomban a több mint 2500 fős Egyetemi Tanzászlóalj vándorútját, valamint társadalmi tereinek sokszínűségét elemzem. A kutatás levéltári forrásokra (Hadtörténelmi Levéltár, Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum), Méhes Gyula és Kedvessy György professzorok hagyatékaira, Méhes Dalma naplójára, valamint főleg a túlélő egyetemisták (Bardócz László, Benke József, Bodor György, Dékán Károly, Ettre László, Kiss László, Kocsis Elemér, Kósa László, Laszlovszky József, Madaras Jenő, Rapp Tamás, Walsa Róbert) naplóira és visszaemlékezéseire támaszkodik.

A társadalmi tér fogalmát e tanulmányban elsősorban Bourdieu értelmezésében⁵ alkalmazom, aki a társadalmi világ viszonyoszerű működésére használta e fogalmat. A társadalmi tér fogalma mellett e kontextusban beszélnünk kell a fizikai/földrajzi tér fogalmáról is. Bourdieu elválasztja egymástól a társadalmi és a fizikai teret, viszont ezt azért teszi,

¹ WALSA 1992; TAMÁS 2002; PETŐCZ 1986. 330–342.

² MGyH-Mozzanatos; LASZLOVSZKY 1995a; BENKE 1994; TOTH 2025.

³ ÁOTKLM V.161. KOVÁTS Jenő: *Az 1944-ben nyugatra telepített egyetemi tanszad története*. Kézirat és dokumentumok. 1988.; ÁOTKLM V.161. KOVÁTS Jenő: *Magyar állatorvosok a nyugati hadszíntéren a 2. világháborúban*. Kézirat és dokumentumok. 1996.

⁴ PALASIK 2006.

⁵ A társadalmi tér az egyenlőtlen társadalmi pozíciók egymáshoz viszonyított kapcsolatának rendszere, amelyben vannak struktúrák, amelyek ezt meghatározzák. A struktúrák kényszerítő és/vagy korlátozó hatással vannak a habitusra, ami visszahat az ezt alakító társadalmi térre. Ebben a viszonyrendszerben vannak ágensek, akik társadalmi térbeli pozíciójuk következtében a társadalmi tér bizonyos szegmenseiben dominálnak, és több ráhatásuk van a struktúrák alakítására, és vannak, akik elszenvetői ennek, habitusukkal viszont ők is hozzájárulnak az egyenlőtlen viszonyok alakulásához. Bővebben lásd: JÓVÉR 2023. 17.

hogy kiemelje a kettő közötti kapcsolódási pontokat.⁶ Berger *Térre szőtt társadalmiság* című művében, amelyben a társadalmi és a fizikai tér viszonyrendszerét elemzi, megállapítja, hogy Bourdieu szerint „a társadalmi viszonyok megjelennek, leképeződnek a fizikai térben”, azaz „a társadalmi tér beleírja, kivetíti magát a fizikai térbe”.⁷ Bourdieu meglátása szerint a különböző társadalmi pozíciók, hatalmi viszonyok, az elnyomók és elnyomottak közötti harcok és érdekkonfliktusok által kirajzolódott viszonyok a térbeliség hasonlóságára a közelség/távolság különböző mértékével, a hierarchiákkal (fent/lent) és az egymásmellettséggel jellemezhetők.⁸ E tanulmányban a kutatás fő célja elemezni az Egyetemi Tanzászlóaljat alkotó különböző csoportok (tanárok, tanárok családjai, férfi hallgatók, női hallgatók) elhelyezkedését, mozgását az „odüsszeia” különböző társadalmi tereiben, az interakciójukat a német és amerikai katonai és civil hatóságokkal (ezen belül elemezni „az elnyomók és elnyomottak közötti érdekkonfliktusokat és együttműködést”), valamint feltérképezni a viszonyt a különböző térségek civil lakosságával.

Az Egyetemi Tanzászlóalj németországi „odüsszeiáját”, valamint annak társadalmi tereit a következő alfejezetekben elemzem: *Az utazás társadalmi terei; A külföldi tartózkodás helyszínei, településtípusai; A szállások és tantermek típusai; Együttműködés a helyi német és amerikai katonai parancsnokságokkal, illetve a lakossággal.* Első látásra úgy tűnhet, hogy inkább fizikai/földrajzi tér szerint végeztem a felosztást, azonban a társadalmi tér erős kapcsolatban van a fizikai/földrajzi térrel. Az utazás társadalmi tereinél azt igyekeztem vizsgálni, hogy a társadalmi viszonyok nagymértékben befolyásolták-e azt, hogy ki utazott vonattal, ki gyalog, vagy a vonaton kik kapták a kényelmesebb kocsikat. Az utazás közben valóban nincs akkora állandóság, mint a fizikai tereknél, azonban bizonyos „minták” észrevehetők itt is. A külföldi tartózkodás helyszínei, településtípusai egy olyan földrajzi térben fogadták a hallgatókat és a tanárokat, amelyek akár ismerősek, otthonosak vagy akár idegenek lehettek számukra. A budapesti, nagyvárosi származású hallgatóknak teljesen más igényeik voltak a saját társadalmi tereik kialakításában, belakásában, mint a vidékieknek. Ennek az elemzésére is egy külön alfejezetet szántam. Az utolsó alfejezetben elemzem az együttműködést a helyi német és amerikai katonai parancsnokságokkal, illetve a lakossággal. Itt arra koncentráltam, hogy volt-e különbség a német hatóságokkal és civilekkel való interakció során a különböző helyszíneken (Breslau, Halle, Graz, Bajorország), illetve azt, hogy változott-e a hatalmi viszony a felek közt a háború előrehaladtával és a frontvonal közeledésével.

Az utazás társadalmi terei

Az Egyetemi Tanzászlóalj utazásának társadalmi terei nagyon változatos képet tárnak elénk. A Budapestről német területre való kiutazás három vonattal történt, 1944. december 8-án és 14-én, illetve 1945. január elején. A szerelvények összetétele nagyon színes volt: akadtak köztük gyorsvonati forgószármolyos és kényelmes pullmankocsik⁹ (bár a legtöbbjüknek sérült vagy hiányos volt az ablaküvege), továbbá 2. és 3. osztályú kocsik. Ezek mellett jelentős

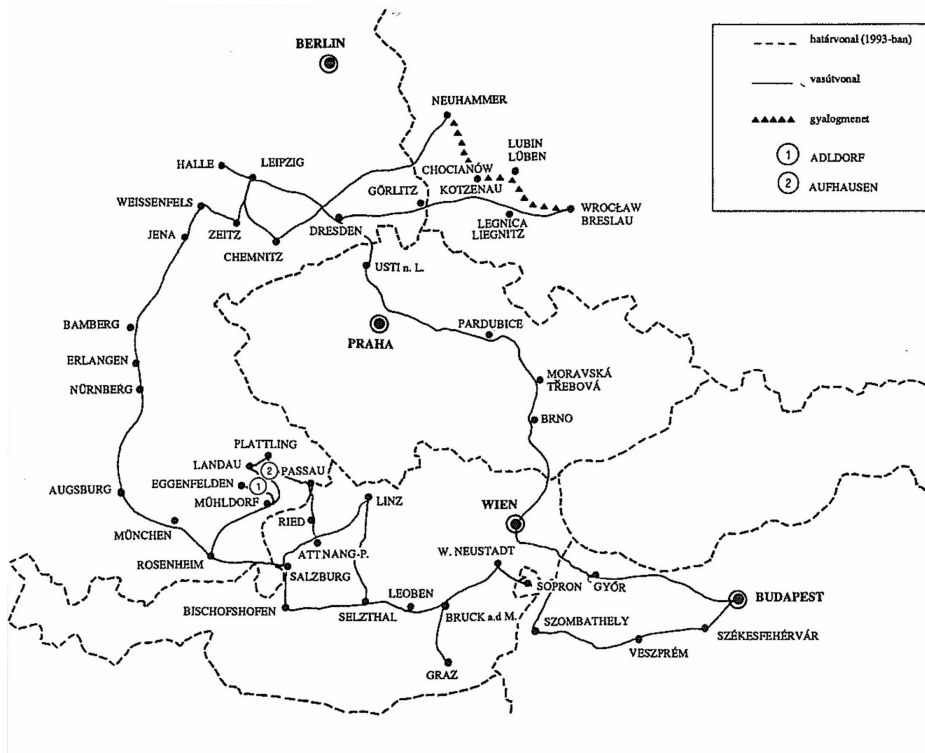
⁶ JÓVÉR 2023. 29., 124.; BERGER 2018. 143.

⁷ BERGER 2018. 143.

⁸ BERGER 2018. 141.

⁹ HM HIM HL VII. Tgy. 3159. MADARAS Jenő – RAPP Tamás – KOCSIS Elemér: *Gyertek haza épségben, fiaim.* I. rész. Kézirat. é.n. 3–1.

számban szerepeltek G-teherkocsik (a zsidók deportálására is használt, hírhedt „marhagyonok”) és minden más létező teherkocsitípus is. Mindenki ott utazott napokig, ahová be tudta magát ügyeskedni. A második vonat például négy nap késéssel indult (a Bécs felé vezető vasútvonalat egy előretörő szovjet alakulat veszélyesen megközelítette), és e késlekedést a hallgatóság arra használta fel, hogy igyekezett a vonaton az állomáson talált deszkákból fekvőhelyeket, csomagtárolókat összetákolni, minél otthonosabban a tehervagonokba „bekuckózni”. A vonatokhoz már a kiutazáskor is tartoztak nyitott teherkocsik, de ezeket egyelőre csak a poggyászok szállítására használták, nem úgy, mint a későbbiekben, amikor a neuhammeri katonai táboron belül a már amúgy is a többnapos, –22 fokos hidegben végrehajtott gyalogmenet miatt átfázott egyetemistákat több órán át nyitott vagonokban szállították, és az erős szél a havat a nyitott vagonokon egymásba kapaszkodó fiatalokra szórta. Laszlovszky József¹⁰ visszaemlékezései alapján ez a vonatozás még az erőltetett menetben, térdig érő hóban végrehajtott erdei gyaloglásnál is cudarabb volt.¹¹

1. kép – A gyógyszerészhallgatók útvonala 1944–45-ben (a mai országhatárokkal ábrázolva)

¹⁰ Laszlovszky József (1923–2014) gyógyszerész, egyetemi tanár. 1941–1946 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult gyógyszerészetet, egyike volt a Németországba hurcolt gyógyszerészhallgatóknak. 1949-ben gyógyszerész doktorrá avatták, majd Schulek Elemér és Szabó Zoltán professzorok közvetlen munkatársa lett. A gyógyszerészeknek a *Kvalitatív kémiai analízis* és a *Gyógyszerellenőrzés* tárgyakat oktatta 1957–1970 között. Titkára volt az Egészségügyi Minisztérium és a MTA közös szakbizottságának, a Nemzetközi Gyógyszerkönyvi Bizottság tagja. A WHO szakértőjeként részt vett a *III. Nemzetközi Gyógyszerkönyv* előkészítésében. Interjú Laszlovszky József özvegyével, Groma Gizellával (1926–) és fiával, Laszlovszky József (1958–) régésszel. Budapest, 2025. szeptember 2.

¹¹ LASZLOVSZKY 1995a. 39.

Ezt az alkalmat leszámítva, a vonatozás sokkal kényelmesebb volt, annak ellenére, hogy a legtöbb vagon nem rendelkezett fűtéssel. A fűtés általában csak a mozdonyhoz közeli kocsikban működött, és világítás is csak egyes kocsikban volt. Hogy valamennyire fűthessék a többi kocsit is, Lipcse és Halle pályaudvarain a várakozás alatt a mozdonyt átcsatolták a szerelvény másik végére. A hideg kocsikban a dohányzók folyamatos füstölése miatt gyakran kellett szellőztetni. Annyira sűrű volt a füst, hogy az utasok ruhája és az élelmük is magába szívta.¹² Walsa Róbert¹³ beszámolója is megerősíti a nagyon rossz utazási körülményeket, kiemelve, hogy a háborús károkat szenvedett, rozszant vasúti személykocsikból álló szerelvényben nem volt fűtés és világítás, hiányoztak a legelemibb higiénés feltételek, a hallgatók a padlón, poggyásztartóban, csomagokon aludtak, és nagyjából az otthonról hozott étellel táplálkoztak.¹⁴

1945. január 31-én a Halléból Grazba való utazáskor a férfi hallgatók csapatszállítás céljára kétszintesre alakított, kályhával fűthető két tehervagont kaptak, a női hallgatók és a tanszemélyzet fűtés nélküli személykocsit.¹⁵ De ahogy egyre inkább közeledett Németország összeomlása, az utazási körülmények egyre kellemetlenebbé váltak, vagonjaik gyakran beáztak.¹⁶ 1945. január 28-án Neuhammert már a zsúfolásig tömött személyvonat nyitott peronján (a vagon végén levő, felszállást szolgáló részen) hagyták el.¹⁷ Bár a különböző típusú vagonok eltérő kényelmi szintet nyújtottak, az utasok számára mégis bizonyos fokú biztonságot jelentettek – különösen akkor, amikor olyan városokból kellett menekülni, amelyeket a frontvonal már végesen megközelített (Breslau, Graz), és az állomások teljesen megteltek a vonatokra fel nem férő menekültekkel. Ehhez képest az Egyetemi Zászlóalj tagjai – még ha nem is kényelmes körülmények között – legalább viszonylagos biztonságban utazhattak.

Méhes Dalma¹⁸ (Méhes Gyula¹⁹ dékánhelyettes felesége) naplójából kiderül, hogy: „Minden állomáson a menekülők ezrei rohanták meg a vonatot. Lignic állomáson egy asszony

¹² LASZLOVSZKY 1995a. 36–37.

¹³ Walsa Róbert (1923–2000) orvos, ideggyógyász, epileptológus, neurofiziológus, egyike volt a Németországba hurcolt orvostanhallgatóknak. A katonai orvosi szolgálat keretében az elsők között vezette be és alkalmazta az elektroencefalográfiát (EEG) vizsgálatokat Magyarországon. Számos tudományos közleményt és tanulmányt írt az epilepsziás és nem epilepsziás paroxizmális rosszullétek differenciáldiagnosztikájáról. Éveken keresztül aktív tagja volt az *Orvosi Hetilap* szerkesztőségének és bíráló testületének. VÁRADI 2001. 195.

¹⁴ WALSA 1992. 2041.

¹⁵ LASZLOVSZKY 1995a. 40.

¹⁶ LASZLOVSZKY 1995b. 112.

¹⁷ LASZLOVSZKY 1995a. 39.

¹⁸ Méhes Dalma (1900–1987) Méhes Gyula dékánhelyettes felesége volt. Lánykori neve Gyöngyösi Dalma, egy vidéki táblabíró és egy lecsúszott nemesi családból származó anya második gyermekeként az „úrilányok” életét élte egészen 30 éves koráig. Noha személyzet volt a háznál, ő is megtanult sütni, főzni, varrni, hímezni. Két öreg és kövér helybéli földbirtokost is kikoszorázott, félő volt, hogy vénlány marad, mikor az elcsatolt Krasznára hazalátogató Méhes Gyula megkérte és feleségül vette. A két világháború között Tihanyban éltek. 1931-ben született Dalma lányuk, majd 1936-ban fiuk, Károly. 1940–1944 között Kolozsvárra költöztek, ugyanis férjét kinevezték a Kolozsvári Egyetem Gyógyszerészeti Intézetének az élére. 1944-ben Budapestre menekültek, majd férjét a Németországba deportált magyar gyógyszerészkülönítmény élére nevezték ki dékánhelyettesi minőségben. Dalma mindkét gyerekével végig követte férjét a majdnem egyéves németországi odüsszeián. Naplója (*Mozzanatos füzet*) az egyik kulcsfontosságú forrása e kutatásnak. Interjú Méhes Károly (1965–) költő, író, újságíróval, Méhes Gyula és Dalma unokájával, aki a rendelkezésemre bocsátotta a nagypapja hagyatékát. Pécs, 2025. november 21.

¹⁹ Méhes Gyula (1897–1970) orvos, gyógyszerész, egyetemi tanár, Méhes Károly krasznai vízimolnár és Szabó Lukrécia fia. Tanulmányait a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen végezte, ahol 1923-ban orvosi oklevelet

csak belökött hozzánk egy 3 éves kis lányt, hogy nem bírja tovább az áldogálást megfagy a hidegben 3 nap óta nem fér fel egyik vonatra sem. Alighogy leültek, az asszony elaludt, a kis gyereket Károlyka meg a kis Dalma tartották ölben.”²⁰

2. kép – Csomagolás Breslauban

Az „erődvárosnak” minősített Breslauból egyébként is nagyon körülményes volt a menekülés, mindvégig attól rettegetek, hogy vagy leszállítják a magyarokat a vonatról és helyüket a német menekülteknek adják át,²¹ vagy ha a német menekültek észreveszik az állomáson kívül levő, mellékvágányon állomásozó szerelvényt, akkor megrohanják és kiszorítják róla a magyarokat.²²

Amint láthatjuk, ezek a vonatok biztonságot, de egyben retteget is jelentettek az utasaik számára. A félelmet tovább fokozta, hogy amerikai és szovjet repülőgépek rendszeresen alacsonytámadásokat hajtottak végre a szerelvények ellen. Míg a gyógyszerészhallgatók szerencsések voltak ilyen téren és mindössze többszöri ijedséggel megúszták e támadásokat, a Halléból továbbköltöztetett műegyetemistákat és orvostanhallgatókat 1945.

szerzett. Az orvosi diploma után továbbképezte magát Bécsben, Londonban, dolgozott Szent-Györgyi Albert mellett. 1929-től a frissen alapított tihanyi Halbiológiai Kutatóintézet egyik vezetője. 1940-ben a Kolozsvári Egyetem Gyógyszerészeti Intézetének irányítását vette át. 1944-ben Budapestre menekültek, majd rögtön a Németországba deportált magyar gyógyszerészkülönítmény élére nevezték ki dékánhelyettesi minőségben. Laszlovszky József őt tartotta a gyógyszerészkülönítmény „örangyalának”. Egy kivétellel az összes hallgatóját életben hazahozta e viszontagságos útról. 1946–47-ben a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Gyógyszerészeti Intézetének egyetemi tanára, majd 1947-től 1969-ig a Pécsi Orvostudományi Egyetem Gyógyszertani Intézetének igazgatója, 1949-től 1950-ig és 1951-től 1954-ig orvoskari dékán. Gyermekei, Dr. Méhes Dalma (1931–1995) gyermekgyógyász és Dr. Méhes Károly (1936–2007) gyermekgyógyász, humángenetikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja is végigjárták vele a németországi utat. Interjú Méhes Károly (1965–) költő, író, újságíróval, Méhes Gyula és Dalma unokájával, aki a rendelkezésemre bocsátotta a nagypapja hagyatékát. Pécs, 2025. november 21.

²⁰ MGyH-Mozzanatos 33.

²¹ MGyH-Mozzanatos 32.

²² MGyH-Mozzanatos 31.

április 11-én Haslau és Asch között egy verőfényes tavaszi délután egy P-47 Thunderbolt vadászrepülő-század több gépe apró repeszbombákkal és fedélzeti géppuskákkal megszórta, és a szerelvényből kiugró menekülők közül pár másodperc alatt harmincat megölt és kétszer ennyit megsebesített.²³ Walsa Róbert egy későbbi, részletesebb tanulmányában már 70 főre teszi a sebesültek számát.²⁴ A sebesüléseikbe a következő napokban elhunytakkal (a 63 sebesültből 13-an az aschi kórházban haltak meg) együtt 36 halottra és 50 sebesültra tehető a támadás áldozatainak a száma.²⁵ A gyógyszerészhallgatók kétszeresen is szerencsések voltak ilyen szempontból, mert nemcsak hogy nem érte őket veszteség az ilyen jellegű alacsony támadások során, hanem pont egy ilyen támadás mentette meg őket a Volkssturmba való besorolástól, amikor Bruck an der Mur állomásán légiriadó tört ki, az osztagot feltartóztató német katonák az óvóhelyükre vonultak vissza, és a gyógyszerészhallgatókat szállító vonat így továbbmehetett Leoben irányába.²⁶

A vadászbombázók okozta gyakori stressz mellett időnként váratlan veszélyhelyzetek is adódtak. Egy alkalommal az utazás utolsó kilométerein a mozdony kéményéből kipattantó szikra meggyújtotta az egyik vagon falát. Az egyik hallgató kockázatos mutatványra vállalkozott: a tolóajtó sínjén lépkedve kívül végigmászott a vagon oldalán, és kulacsából öntött vízzel eloltotta az éppen elhárapódzó tüzet.²⁷ Egy másik alkalommal, a Breslauból Halléba való utazás alatt, Méhes Gyula dékánhelyettes nekitámaszkodott a vonat ajtajának, amely váratlanul kinyílt, és egy pillanat alatt eltűnt a családja szeme elől. Szerencséjére a robogó vonat ajtaját egész véletlenül megfogta és hamarosan visszakapaszkodott a vagonba.²⁸

A vonatossal utaztatás azonban nemcsak a kényelem hiánya, a hideg és a bombázások okozta stressz miatt volt kellemetlen, hanem a rendszeres ellátás hiánya és a rossz higiéniai viszonyok miatt is. A behívón jelzett „rendszeres ételmezés”-nek a legtöbbször nyoma sem volt, mindenki azt ette, amit magával hozott. A második vonat utasai 1944. december 15-én (!) Biatorbágnál a pataokban mosakodtak, és mindössze Csehország közepén, Moravská Trebovánál volt lehetőségük először meleg

3. kép – Vonatút Breslauból Halléba

²³ WALSA 1992. 2044.

²⁴ WALSA 2001. 76.

²⁵ PALASIK 2006. 128–129., 254.

²⁶ LASZLOVSZKY 1995b. 112.

²⁷ LASZLOVSZKY 1995b. 113.

²⁸ MGyH-Mozzanatos 33.

4. kép – Úton Halléba

vízben tisztálkodni a cseh vasutasok jóvoltából, akik néhány cigarettáért cserébe meleg ebédet is adtak az egyetemistáknak.²⁹ Az utazások során többnyire kizárólag az otthonról hozott élelmet fogyasztották, vagy ritkán tudtak útközben vásárolni. Élelmiszert csak jegyre lehetett kapni, de még így is alig akadt bárhol. Éppen ezért érthető Méhes Dalma elkeseredése, amikor a Breslauból való menekülés alatt elveszett az élelmiszeres kosaruk, ugyanis a vagon, amelyen volt, lecsatolták, és a kosár tartalmát az illető vagonon húsz egyetemista fiú valószínűleg elfogyasztotta:

„Ebben a kosárban rengeteg minden volt, két kiló cukor, egy nagy üveg krasznai sárgabarack lekvár cukorban, egy üveg málnaszörp, egy kiló méz, három üveg Odol, három üveg halolaj, három üveg ecet, valódi levendula kölnivíz, két csésze, két pohár, pótolhatatlan veszteség volt a számunkra. Szalonna, vajkeksz, kenyér az útra.

Egy deci maradék rumot Gyula kivett az utolsó percben, ez volt az utolsó szesz, amit inni lehetett. Ez a kosár végleg elveszett, megették a fiúk a három napos utazásban. Soha nem láttuk egy darabját sem. Jól eltüntették a fiúk. Mi pedig legalább két hónapig éreztük hiányát.”³⁰

Méhes Dalma sokáig siratta a kosarat (érthetően, mert egy négytagú családról kellett gondoskodnia), de nagy valószínűséggel a húsz egyetemista fiú jobban rá volt szorulva a tartalmára. Utazásaik során nagyon ritkán sikerült a német katonai hatóságoktól két-három napra szóló hideg élelmet vételezniük, de gyakran elfordult, hogy akár négy-öt napig semmi élelmet nem kaptak.

A gyógyszerészhallgatók számára a legnehezebb a Leoben–Salzburg szakasz volt, amikor semmi élelmet nem tudtak beszerezni, és amikor a vonat megállt, egyesek a sínek menti szántóföldről felszedett takarmányrépával, míg mások még Magyarországról hozott pótkávéval és vízzel próbálták csillapítani éhségüket. Ezért ünnepi ebédként élték meg azt az alkalmat, amikor Ried állomásán egy várakozó magyar katonavonat konyhájáról maradék babgulyást osztottak szét közöttük, amely nemcsak az első meleg étkezést jelentette a Grazból való indulásuk óta, hanem hónapok óta először ízlelhettek hazai ízeket.³¹ Egyébként a magyar egyetemisták nemcsak az élelmezés mennyiségére, hanem annak minőségére is panaszkodtak: a német konyha egyáltalán nem ízlett nekik, különösen a vesztes háború végi, erősen hiánygazdaságra jellemző változata.

²⁹ LASZLOVSZKY 1995a. 37.

³⁰ MGyH-Mozzanatos 32–33.

³¹ LASZLOVSZKY 1995b. 112.

Mindezek mellett az olyan kis epizód, mint hogy 1945. április 9-én Passauban az egyetemisták nagy része egy városi séta miatt lemaradt a korábban továbbinduló vonatról, igazán nem számított nagy ügynek. A németek által biztosított szállítási körülményekhez képest a hazautazás kifejezetten kényelmesnek bizonyult az amerikaiak által rendelkezésre bocsátott nagy, zárt tehervagonokban. Az amerikaiak gondoskodtak a higiéniáról és biztonságról is: indulás előtt a ruháikat és csomagjaikat DDT por fúvatásával feregtelenítették, majd Sopronig katonai kísérettel vitték őket.³²

A külföldi tartózkodás helyszínei, településtípusai

Az Egyetemi Tanzászlóalj külföldi tartózkodásának helyszínei elsősorban közepes méretű német vagy osztrák egyetemi városok voltak. Ez egy logikus döntés volt, mivel az egyetemi tanév lebonyolításához szükséges volt bizonyos egyetemi infrastruktúra. Halle, Breslau, Lipcse, Drezda és Graz egyaránt rendelkeztek egyetemekkel vagy főiskolákkal, amelyek tantermei, laboratóriumi felszereléseivelben a magyar egyetemisták képzését szolgálhatták volna. Amint azonban egy következő alfejezetben bemutatom, az elméleti elképzelések gyakorlati megvalósítása messze elmaradt a tökéletestől.

Mindenesetre a hazulról erőszakkal kimozdított egyetemisták, tanárok és családtagjaik számára ezek a városok, legalábbis a frontvonal közeledtéig, szinte a béke oázisai voltak. Méhes Dalma naplója szerint „*a Pesti (sic!) izgalmak után a valóságos békebeli nyugalom*” volt Breslau.³³ Ez nem is lehetett túlzás egy a frontvonal közeledése miatt előbb Kolozsvárról, majd Budapestről is nyugatabbra menekülő egyetemi tanár feleségétől, aki nemcsak férje, hanem két kis gyermeke miatt is aggódott. Az sem volt elhanyagolandó az új helyszínen, hogy itt nem voltak kitéve az állandó bombázásoknak, mint korábban Budapesten. Laszlovszky József gyógyszerészhallgató visszaemlékezései szerint január 10. és 21. között „*majdnem normális egyetemi életet éltek*” és „*az igényesebbek még hangversenyre is eljutottak*”.³⁴ Sőt, Méhes Dalma azt is lejegyezte, hogy január 19-én egy hangversenyt rendeztek az egyetemen a magyarok tiszteletére.³⁵ Ezt azonban már egy bombázás megzavarta, és három nap múlva a szovjet frontvonal közeledése miatt el kellett menekülniük a városból.

A németországi tartózkodásuk további egyetemi városai – Halle, Lipcse, Drezda – hasonló körülményeket kínáltak, mint Breslau, legalábbis addig, amíg részlegesen vagy porig nem bombázták őket, mint például Drezdát, méghozzá pont akkor, amikor a műegyetemisták ott tartózkodtak. Drezda 14 órán át tartó bombázása több tízezer emberi életet követelt. Ehhez képest a műegyetemisták szerencsések voltak, mert a férfi hallgatók egy a város szélén levő laktanyában voltak elszállásolva, így nem érte őket közvetlenül a szőnyegbombázás.³⁶ A városon kívül elszállásoltak közül mindössze egy halott volt, míg a városban lakó tanárok és családtagjaik közül heten veszítették életüket (két hallgató, négy tanár és két családtag).³⁷

³² LASZLOVSZKY 1995b. 113–117.

³³ MGyH-Mozzanatos 30.

³⁴ LASZLOVSZKY 1995a. 38.

³⁵ MGyH-Mozzanatos 28–29.; MÉHES 2016.

³⁶ MADARAS 1993.

³⁷ PALASIK 2006. 98.

A németországi városok, amíg a légítámadások csak részlegesen rombolták le őket, gyönyörű építészeti elemekkel rendelkeztek, kellemes volt a séta az utcáikon, azonban a háború végének közeledtével nagyon sok köz- és egyházi épületben hadikórház működött. Laszlovszky Józsefet idézve: *„lehangoló látványt nyújtottak a tavaszi napsütésben a fertőtlenítő szagú épületek előtt üldögélő félkarú, féllábú, testük több helyén is kötést viselő, gyógyuló emberroncok.”*³⁸ Volt még egy közös vonás ezekben a városokban: élelmet sehol sem lehetett kapni. Mindezekhez képest az ausztriai Grazban – annak ellenére, hogy ide már a háború végső szakaszában kerültek – a gyakori légiriadókat leszámítva valamivel jobbak voltak a körülmények: rendszeres ételmezés, tisztálkodási lehetőségek, együttműködő, a magyarokat segítő helyi egyetem, valamint elnézőbb katonai parancsnokság (szabad ki- és bejárás a kaszárnnyába) jellemezte ezt az időszakot.

A háború végének a közeledtével már alig maradt olyan német ellenőrzés alatt álló város, amelyet ne nyilvánítottak volna erődvárosnak. Ezekből nem volt szabad elmenekülni és az utolsó házig és utolsó lehetőségig kellett harcolni – ilyennek nyilvánították például Grazot és Breslaut is, amelynek védőrsége még a német kapituláció napján se tette le a fegyvert. Emiatt az Egyetemi Tanzászlóalj tagjait egyre kisebb bajorországi városkákban és falvakban helyezték el: Dingolfing (10 000 fő alatti kisváros), Aufhausen (70 ház), Adldorf (25–30 ház). A szétbombázott Drezdából átköltöztetett műegyetemisták Dingolfingbe és környékére (Mamming, Gottfrieding, Gottfriedingerschwaige, Pilsting, Niederviehbach, Griesbach, Marklkofen) kerültek,³⁹ míg a Grazból Leobenbe áttelepített, ott be nem fogadott gyógyszerészhallgatókat Aufhausenbe és Adldorfba irányították. Nem nehéz elképzelni, hogy e kis települések alig tudták elszállásolni az ide vezényelt egyetemistákat, megfelelő oktatási körülményeket pedig végképp nem tudtak biztosítani számukra. Jellemző, hogy a gyógyszerészkülönítmény 110 főt számlált, miközben Aufhausenben és Adldorfban együttvéve sem volt több 95–100 háznál.

E kis falvaknak, minden nyilvánvaló hátrányuk ellenére, megvoltak az előnyeik is. A gyógyszerészhallgatók végre megszabadultak a közvetlen német katonai felügyeletről: a falvakban mindössze egy-két öreg katona tartózkodott, akik a gazdákhöz munkára kiadott hadifoglásokat felügyelték. A hallgatók ételmezését a helybeli gazdák egy kis mezőgazdasági munkáért cserébe kiegészítették. A városokkal ellentétben, ahol szinte semmit sem lehetett vásárolni, itt korlátlan mennyiségben jutottak olcsó tejhez, sőt, a rendkívül szűkös húsellátást időnként feketén vásárolt, az erdő mélyén levágott borjúval egészítették ki.⁴⁰

A szállások és tantermek típusai

Az Egyetemi Tanzászlóalj tagjai számára biztosított szállások és tantermek típusai nagyon nagy változatosságot mutatnak annak függvényében, hogy ezeket előre kiszemelt (többé-kevésbé) állandó lakhelynek/oktatási térnek szánták a hatóságok vagy menekülés közbeni kényszermegoldásoknak. A körülményeket emellett az is jelentősen befolyásolta, hogy közepes vagy nagy egyetemi városokról, kisebb településekről, illetve katonai táborokról volt-e szó.

³⁸ LASZLOVSZKY 1995b. 113.

³⁹ PALASIK 2006. 147–170.

⁴⁰ LASZLOVSZKY 1995b. 113–114.

A szálláshelyek elsősorban nagyobb tömegek befogadására képes épületek voltak, mivel több száz egyetemistának kellett szállást biztosítani. Erre a legmegfelelőbb épületek a (legalább részben) használaton kívüli iskolaépületek, kolostorépületek, laktanyák és katonai barakkok voltak. Breslauban például a férfi hallgatókat a St. Elisabeth gimnázium tágas, világos tantermeiben helyezték el. Ágyak híján kezdetben a padlón aludtak, viszont volt lehetőségük rendszeres tisztálkodásra és étkezésre.⁴¹ A gyógyszerészhallgatókat helyhiányra hivatkozva átirányították a „Minoritenhof” nevű, egykori kolostor sötét, fűtetlen szobáiba, ám szerencsájükre még aznap sikerült visszaköltözniük a gimnáziumba.⁴²

Halléban mind a férfi, mind a női hallgatókat a Mackensen Schule, illetve a Franckesche Stiftungen gyermekkórházzá átalakított iskolaépületének helyiségeiben szállásolták el. Itt a fűtött folyosó kövezetére helyezett matracokon aludhattak, melyeket a reggeli főorvosi vizit előtt vissza kellett vinni a raktárba.⁴³ Ez egyébként kivételes megoldásnak számított a női hallgatók elhelyezésében, mivel kis létszámuk miatt őket többnyire magánházakban bérelt szobákban szállásolták el, akárcsak a tanárokat és családjaikat. Halléban ide szállásolták a tanárokat is, amit Méhes Dalma, a dékánhelyettes felesége, kifejezetten megalázónak könyvelt el:

„Frankise stiftung egy internátus nagy termébe aludtunk 200-an. Mi 14-en kaptunk egy kisebb szobát Gyula és Novák Ernő nem fértek el, ők minden este mentek a fiúkhöz aludni. Nem volt szabad, a németek nem engedték, izgalmasan a hátsó ajtón vitték be a fiúk. Reggel, amíg borotválkoztak, öltöztek a fiúk sorban őrt álltak, hogy meg ne lássa a német, mert nagy baj lesz. Így aludt 3 napig a két híres Kolozsvári egyetemi tanár!”⁴⁴

E tanárok, családtagjaik és a női hallgatók számára kevésbé „elegáns” szállásmegoldás elsősorban annak volt köszönhető, hogy Halléban csupán ideiglenes elhelyezésről volt szó: a Breslauból való menekülés során mindössze 2–7 napot töltöttek itt, érkezésük időpontjától függően. Fűtés is csak korlátozottan volt Walsa Róbert orvostanhallgató szerint:

„Február 27-én súlyos bombatámadás érte Hallét, a közvetlen közelünkben hulló bombák következtében az ablakok betörték: az amúgy is csökkentett fűtés illuzórikussá vált, a helyiségekben télikabátban vacogunk, a lehelet is látszik. Napokig nincs víz, a tisztálkodás lehetősége minimálisra csökkent, nincs villany, a leszaggettott elsötétítő függönyök miatt amúgy sem szabad villanyt gyújtani, így az előadások a korai sötétedés után sötétben folytatódtak.”⁴⁵

A Halléban maradt orvostanhallgatókat később a Neues Finanzamt (Új Pénzügyi Hivatal) épületében szállásolták el, előbb a második emeleti nagy teremben (amit „nagy nyomortanyának” neveztek), ahol csak a padlón szétszórt szalmán aludhattak, majd néhány nap múlva átkerültek az alsóbb emeletek kisebb szobáiba nyolcad-kilencedmagukkal, emeletes ágyakba.

⁴¹ LASZLOVSZKY 1995a. 37.

⁴² LASZLOVSZKY 1995a. 38.

⁴³ LASZLOVSZKY 1995a. 40.

⁴⁴ MGyH-Mozzanatos 33–34.

⁴⁵ WALSA 1992. 2043.

Grazban sem voltak sokkal jobbak a körülmények: a tanszemélyzetet magánházaknál, a női hallgatókat az egyetem albérleti szobáiban, a férfi hallgatókat pedig egy egykori tüzlaktanyában sikerült elszállásolni. Laszlovszky szerint az Artillerie-Kaserne-t a Monarchia legöregebb kaszárnyájának nevezték a graziak, bár ekkorra már rég nem működött laktanyaként. Az ablaküvegek fele deszkával volt kipótolva, az épület rozoga volt, poloskáktól hemzsegett, amelyek éjszakánként rendszeresen gyötörték az új lakókat. A folyosó vége egy korábbi légitámadásnak köszönhetően egyszerűen hiányzott. Volt azonban tisztálkodási lehetőség, és a háborús körülmények miatt egyre gyengébb, de rendszeres ételmezés. A volt kaszárnyában azonban nemcsak a magyar egyetemi különítmény lakott, hanem ausztrál⁴⁶, olasz⁴⁷ és szovjet hadifoglyok is.⁴⁸

A Drezdába telepített műegyetemistáknak nagyon változatos szállásokat biztosítottak: nagyobb részük az Industriegelände barakk táborába, mások a König Albert kaszárnyába, míg egy kisebb csoport egy sörgyári pincéből kialakított bombabiztos szálláshelyre, az úgynevezett sziklapincébe (Felsenkeller) kerültek. A barakk táborban a szálláskörülmények, a tisztálkodási lehetőségek minimálisak voltak, csak hideg víz állt a rendelkezésre. A barakkok 14–20 személy befogadására tervezett faházak voltak, az ablakok csak egy réteg üveggel rendelkeztek, emeletes ágyakkal voltak felszerelve, és mindegyikben volt egy kályha, amelyhez naponta egy vödör brikettet kaptak, ami rettenetesen kevés volt. Éjszakánként megpróbálták fűtőanyagot lopni, annak ellenére, hogy ezért katonai törvényszék elé kerülhettek.⁴⁹

5. kép – A drezdai König Albert Kaserne

A sziklapincében hasonló körülmények uralkodtak. Az emeletes ágyakkal felszerelt hatalmas óvóhelyen mintegy 150 egyetemista élt együtt, miközben a tisztálkodási körülmények még rosszabbak voltak: a 150 fiúnak mindössze egyetlen hidegvizes csap és tíz lavór állt rendelkezésére. Bardócz László⁵⁰ így emlékezett vissza a tisztálkodásért folytatott harcra a naplójában:

⁴⁶ A Földközi-tenger térségében (Görögország, Kréta) és az észak-afrikai hadműveletekben kb. 8500 ausztrál hadifogoly esett német fogságba, ezek egy csoportját őrizték itt a tüzérségi laktanyában.

⁴⁷ Ők Olaszország 1943. szeptember 3-án történt átállása következtében kerültek német hadifogságba.

⁴⁸ LASZLOVSZKY 1995a. 40.; KÓSA 2003. 49–50.

⁴⁹ PALASIK 2006. 83–84.

⁵⁰ Bardócz László (1924–?) műegyetemista, gépészhallgató, gépészmérnöki oklevelét 1947-ben szerezte meg. 1948-tól a „MESZHART” Magyar–Szovjet Hajózási Részvénytársaságnál, később az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-nél, majd a Kábelgyárnál (később Villamosszigetelő és Műanyaggyár) dolgozott. 1973–1984 között a Villamosipari Kutató Intézet (VKI) munkatársa és kutatója volt, innen vonult nyugdíjba. 2007-ben még élt, ugyanis egyeteme gyémántoklevelében részesítette. SZALAI 2007. 13.

„Többnyire az ágyam alá dugtam egy lavórt. Ha ellopták, én is loptam egyet. Ha az ember szerzett reggel egy lavórt, akkor már félig nyert ügye volt, mert már csak széket vagy valami hasonlót kellett szerezni, amire a lavórt rátehattük... Aki nagyon akart, tiszta tudott azért maradni, de csak azért, mert nem akart mindenki tiszta maradni. Szappant itt nem kaptunk... A hat WC persze kevés volt, és folyton eldugult.”⁵¹

E két szálláshelyhez képest a König Albert kaszárnya biztosította a legjobb körülményeket, azonban az ide szállásoltak állandóan attól rettegetek, hogy a kaszárnyanegyed egy bombatámadás ideális célpontja lesz a közeljövőben. Ugyanakkor az itt elszállásoltakat napi két-három óra páncélgránátos kiképzésben részesítették,⁵² ami nem lehetett valami megnyugtató számukra.

A tanárokat és családjaikat, illetve a női hallgatókat a legtöbb esetben magánlakásokban bérelt szobákban helyezték el, ahol a legtöbb esetben sokkal jobb körülmények közt lakhattak, mint a csoportos szállással rendelkező férfi hallgatók. Méhes Dalma például a breslaui szállásukról a következőket írta a naplójába: *„Kezdetben sokat nélkülöztünk az úgynevezett nyomortanyán, de azután 3 hétig amíg a szép városrészben laktunk igen jól éltünk. Élveztük a jó meleg szobát, nagyokat aludtunk, a kosztunk is megvolt, de azért sokszor voltunk éhesek a zsírtalan vendéglői koszt miatt.”⁵³*

A kisebb településeken, továbbá a Breslauból való menekülés során nem álltak a hatóságok rendelkezésére iskolák, egyetemek, kórházak, katonai barakkok vagy kaszárnyák, tehát az elszállásolás komolyabb kihívást és sokszor rosszabb körülményeket is jelentett. Aufhausenben és Adldorfban a gyógyszerészhallgatókat a két falucska vendéglőjének nagytermében szállásolták el, Aufhausenben a férfiakat, Adldorfban a nőket és a tanárokat.⁵⁴ Ez azon ritka esetek közé tartozott, amikor a női hallgatók és a tanárok közös szálláson kaptak helyet. A női hallgatók egyébként a legtöbb esetben jobb szállást kaptak a férfi hallgatókhoz képest.

6. kép – Csoportkép Aufhausenben, 1945

⁵¹ PALASIK 2006. 86.

⁵² PALASIK 2006. 83.

⁵³ MGyH-Mozzanatos 30.

⁵⁴ LASZLOVSKY 1995b. 113.

A műegyetemistákat többnyire helyi fogadók, kocsmák, vendéglők nagytermeiben vagy tánctermeiben (Dingolfing, Gottfriedingerschwaige, Niederviehbach, Griesbach, Mamming), illetve padlásain (Gottfrieding) szállásolták el, valamint egy tornateremben (Pilsting) és egy iskolában (Marklkofen). A szálláshelyek közti árnyalatbeli különbségeket főleg az elszállásolás kényelme határozta meg: szalmazsákon (Dingolfing, Gottfrieding), padlóra szórt szalmán (Gottfriedingerschwaige, Niederviehbach, Mamming) vagy emeletes ágyakban (Pilsting).⁵⁵ A szállások összességében – a háborús viszonyokhoz képest – elfogadhatók voltak, bár nem mindenki értékelte így a helyzetet. Kiss László⁵⁶ naplójából, aki Gottfriedingben a vendégfogadó padlásán, szalmazsákokon aludt, kiderül, hogy ő itt élte át a legmostohább körülményeket: „*Ördögi pechhel sikerült kifognunk ezt a helyet, ezt az úgyszólván disznóólat, melynek egyetlen előnye, hogy nem lehet mosakodni. Örült előny!*”⁵⁷

Kiss László azonban nem tapasztalta meg, hogy egyeseknek sokkal rosszabb szálláskörülmények is adtak a németországi meneküléseik során. A Breslauból gyalogosan menekülő gyógyszerészhallgatók például Breslau Lissa nevű peremvárosában egy hatalmas gyűlésterem csupasz padlóján egymáshoz zsúfolódva tértek pihenőre, majd Masewitzben a télen nem működő téglagyár jéghideg kemencéiben és Kotzenau (Choczianów) falu gyűléstermének padlóján aludtak.⁵⁸ Ha mindezeket átélte volna, valószínűleg jobban értékelte volna a gottfriedingi vendégfogadó padlásán levő szalmazsákokat.

Ami az oktatás társadalmi tereit illeti, az egyetemi városokban ezek általában az ott levő egyetemek épületeit jelentették, változó összkomforttal. Drezdában az oktatás az egyetemen folyt, egy modern épületben, amelyben volt vetítővászon, függöny, gépház, modern felszerelések és automatikus központi fűtés.⁵⁹ Breslauban az itteni egyetemnek a magyarok rendelkezésére bocsátott, többnyire gyéren fűtött termeiben zajlott az oktatás. A laboratóriumi gyakorlatokat a botanikuskert területén levő növénytani intézetben tartották, a kémiai és gyógyszerészeti gyakorlatokhoz azonban nem állt a rendelkezésükre laboratórium és felszerelés.⁶⁰ Grazban sem voltak sokkal jobbak a körülmények. Laszlovsky megjegyzi, hogy a grazi egyetem vezetősége és tanárai nagyon készségesek voltak, és az előadások zömét a viszonylag jól fűtött anatómiai intézetben tartották, azonban a gyógyszerészeti előadásokat a gyógyszerészeti intézet fűtetlen tantermében télikabátban kellett végigülniük.⁶¹ Kémiai gyakorlatokat – akárcsak Breslauban – itt sem tudtak biztosítani. A bajorországi kisvárosokban és falvakban oktatás már nem folyt, nem is folyhatott, mert semmilyen körülmény nem volt erre biztosítva, azonban itt bonyolították le a szigorlatok és vizsgák nagy részét.

⁵⁵ PALASIK 2006. 154–170.

⁵⁶ Kiss László negyedéves építészhallgató, tartalékos hadnagy egyike a Németországba hurcolt műegyetemistáknak. PALASIK 2006. 36., 72., 77.

⁵⁷ PALASIK 2006. 159.

⁵⁸ LASZLOVSKY 1995a. 38.

⁵⁹ PALASIK 2006. 87–88.

⁶⁰ LASZLOVSKY 1995a. 38.

⁶¹ LASZLOVSKY 1995a. 42.

7. kép – A grazi egyetem előtt, 1945

Együttműködés a helyi német és amerikai katonai parancsnokságokkal, illetve a lakossággal

Külön fejezetben érdemes elemezni az Egyetemi Tanzászlóalj németországi „odüsszeiájának” társadalmi terein belüli kapcsolati rendszerét. Ezen belül először az Egyetemi Tanzászlóalj és a német katonai parancsnokság közötti együttműködés mozgatórugóit, majd a különböző helyszínek civil közigazgatásával való kapcsolatokat, végül a helyi lakossággal való viszony alakulását szükséges vizsgálni. Mindezek közül a legfontosabb a német katonai parancsnoksággal való viszony alakulása volt. Az Egyetemi Tanzászlóalj ugyan a magyar katonai parancsnokságtól is kapott rendszeres utasításokat, parancsokat, azonban ez a parancsnokság ekkorra már teljes mértékben a németnek volt alárendelve. Ráadásul német területen zajlottak az események, az Egyetemi Tanzászlóalj német katonai ellátásban részesült, és a német összekötő tisztek utasításait kellett teljesíteniük, tehát a németekkel való viszony messzemenően felülírta a magyar katonai parancsnoksággal való kapcsolatot.

Az egyetemisták legelőször a breslaui tartózkodásuk másnapján ébredtek rá a szigorú német ellenőrzés szomorú valóságára: szálláshelyük kaszárnya volt, amit csak zárt egységben, eltávozási engedéllyel hagyhattak el. Minden reggel a hallgatókat századonként felsorakoztatták, és „parancshirdetés” keretén belül közölték a tudnivalókat. Minden hivatalos rendezvényen jelen volt a Wehrmacht odavezényelt összekötő tisztje.⁶² Az Egyetemi Tanzászlóalj összes tagja német katonai ellátásban részesült (élelmezés, illetmények: napi 6

⁶² LASZLOVSZKY 1995a. 37.

márka zsold, a hozzátartozók számára napi 6 márka családi pótlék).⁶³ Ez is mutatja, hogy német szemszögből teljesen be voltak sorolva a Wehrmacht alá. A katonai ellátás időnként akadozott (főleg a folytonos utazás alatt), de a háborús körülményeket figyelembe véve rendkívüli módon működött. Az már külön téma, hogy az ellátás a háború vége felé egyre gyengébb volt, illetve, ahogy már korábban is említettem, a német konyha nem igazán ízlett a magyar hallgatóknak. A német katonai parancsnokság ugyanakkor az ellátás szemszögből nem kivételezett senkivel, mindenki a parancsban előírt ellátmányt kapta.

A különböző helyi és regionális német katonai parancsnokságok azonban eltérően értelmezték az Egyetemi Tanzászlóalj Wehrmachton belüli státuszát. A legtöbb helyi parancsnok, főleg, ha a frontvonal megközelítette az adott település határát, úgy értelmezte, hogy a magyar egyetemistáknak kötelezően harcba kell lépnie a térség és a birodalom védelme érdekében (elvégre kapják a német katonai ellátmányt). Ez jelentette mindvégig a legnagyobb veszélyt a magyar egyetemisták számára. Egyébként több helyen, mint például a már korábban említett drezdai König Albert kaszárnnyában az elszállásolt hallgatókat páncélgránátos kiképzésben részesítették,⁶⁴ ami előrevetítette a háborús bevetésük lehetőségét. A katonai kiképzésre való kényszerítés folyamatos vita tárgya volt az Egyetemi Tanzászlóalj vezetősége és a német katonai parancsnokság között. A kimenetel a legtöbbször a helyi német parancsnokok elszántságán és a magyar egyetemi tanárok bátorságán múlt. Itt érdemes kiemelni Méhes Gyula dékánhelyettes, a gyógyszerészecsoporthoz vezetőjének érdemeit, akiről a hazaérkezés napján a hallgatói a következő nyilatkozatot adták:

*„Alulírottak ezennel kijelentjük, hogy dr. Méhes Gyula egy. nyilv. rendes tanár, a Németországba kitelepített gyógyszerészecsoporthoz vezetője németországi tartózkodásunk alatt saját biztonságát veszélyeztetve több ízben is a leghatározottabban ellenállt a német és németbarát-nyilas érzelmi magyar katonai személyek azon parancsainak, hogy a vezetése alatt álló csoport tagjai »Volksturm«-ba, német katonai alakulatba, vagy német érdekeket szolgáló magyar csapatokhoz bevonuljanak. Működésének köszönhető, hogy a 110 főnyi egyetemi gyógyszerészecsoporthoz sikerült megmenteni attól, hogy a német háborús erőfeszítésekhez cselekvőleg hozzájáruljanak.”*⁶⁵

Ezt a nyilatkozatot egy héttel később, 1945. október 29-én sokkal részletesebben megismételték.⁶⁶

Sok bátorságra volt szükség a német és németbarát, nyilasérzelmi magyar katonai személyek parancsainak ellenállni (idegen területen, kiszolgáltatott helyzetben), de kellett „leleményesség”, „talpraesettség” is. Több alkalommal sikerült megvesztegetni a helyi német katonai és civil vezetőket, hogy elhagyhassák az „erődvárosnak” nyilvánított Breslaút és Grazot. Laszlovszky József így írta le a pillanatokat, amikor a frontvonal megközelítette Breslaút:

⁶³ WALSA 1992. 2041.

⁶⁴ PALASIK 2006. 83.

⁶⁵ MGyH-Gy.Ny. 1.

⁶⁶ MGyH-Gy.Ny. 2.

8. kép – Méhes Gyula cigarettával kínál valakit

9. kép – Méhes Gyula vonatra száll valahol Németországban

„A várost a hadvezetés erőddé nyilvánította és az irányítást az SS vette át. A város utcai hangszóróin elhangzott, hogy a magyar egyetemisták voltaképpen katonák, akiket a város védelmében fognak bevetni. Az itt tartózkodó tanárok cigarettával és pálinkával megajándékozva az illetékeseket, sikerült elérniük, hogy a tanárok, a családoso k és a nőhallgatók vonatok, a férfi hallgatók gyalogszerrel, kézicsomagjakkal és pokrócaikkal elhagyhassák a várost.”⁶⁷

A világháború utolsó hónapjaiban egy német katonai parancsnok megvesztegetése életveszélyes vállalkozás volt: gyakran előfordult, hogy azonnali agyonlövés lett az ilyen próbálkozások következménye. Méhes Gyula és tanártársai viszont mindent megtettek a hallgatóik megmentése érdekében. Ennek egyik tanúbizonysága Laszlovszky József levele Méhes Gyula fiához, Méhes Károlyhoz, aki nyolcévesen élte át ezen eseményeket apja, nővére és édesanyja társaságában:

„Egyike vagyok azoknak az egykori gyógyszerészhallgatóknak, akik áldott emlékü édesapád féltő gondoskodása mellett ezelőtt ötvenegy éve visszaérkeztünk németországi kitelepítésünkéből. Jól emlékszem Rád, az akkor kis gimnazista fiúra, nővéredre, Dalmára és édesanyátokra, akin sokszor látszottak a körülmények súlyos gondjai. Azóta csak édesapáddal találkoztam egy alkalommal. (...) Az évfolyamtalálkozókon most is hálás szívvel emlékeztünk meg Édesapádról. Az ő felelősségteljes, józan gondolkodásának és professzor társaival való jó együttműködésének

⁶⁷ LASZLOVSZKY 1995a. 38.

köszönhetjük, hogy épségben hazakerültünk. (...) Furcsán hangzik, de az egyetemisták közül a gyógyszerészhallgatók sorsa szinte külföldi utazgatásnak tűnik azokhoz a borzalmakhoz képest, amelyeket Drezdában vagy Halléban kellett az orvostan- és a mérnökhallgatóknak elszenvedniük.”⁶⁸

A német katonai vezetés azonban a legtöbbször nagyon elszánt és sok esetben kifejezetten ellenséges volt a magyarokkal szemben. Rendszeresen be akarták sorozni az egyetemistákat a Volkssturmba (Breslauban, Grazban, Bruck an der Murban, Drezdában), gyakran fenyegették őket agyonlövétéssel, sőt, előfordult, hogy valakit agyon is lőttek, mint például egy Csillag nevű hallgatót. Ő a hallei tartózkodásuk alatt a légítámadásoktól való félelmében a folyóparti erdőkbe menekült, ahol a környéken portyázó Hitlerjugend kémnek nézte és kivégezte.⁶⁹ Ahogy közeledett a háború vége, és egyre egyértelműbbé vált Németország súlyos veresége, a német katonai vezetés egyre ellenségesebbé vált a szövetséges magyarokkal szemben, akikről sokan úgy gondolták, hogy nem küzdöttek elég hősiesen. Erre az ellenséges magaviseletre az egyik legjobb példa volt, amikor Leobenben a gyógyszerészek szeme láttára április 3-án „felszámolták” a fegyveres őrséggel rendelkező volt marosvásárhelyi hadikórház szerelvényét. A katonákat lefegyverezték, a nőket és a férfiakat külön csoportban a városba kísérték.⁷⁰ Ugyanakkor voltak, akik nem úszták meg az egyenruhába való bújtatást, mint például a műegyetemisták marburgi csoportja, akiket a németek az utolsó két hétben katonai kiképzésben részesítettek, és a bevetésüket csak az amerikai csapatok gyors megérkezése akadályozta meg.⁷¹

De nemcsak a katonai rendőrség, az SS és a Hitlerjugend viszonyult így a magyarokhoz e pillanatokban, hanem a német lakosság egy része is. Laszlovsky József visszaemlékezése szerint az átlagemberek ösztönös bünbakkeresése közepette azt hajtogatták, hogy *„a front azért ért német területre, mert a magyarok nem akartak harcolni értük, és a sok menekült magyar most tönkre teszi őket”*.⁷² Kedvessy György⁷³ professzor is lejegyezte a naplójába: *„a birodalmiak és a nácik gyűlölnék minket. Az SS üldöz. Mindennek a magyarok az okai. A rádió is bementa, hogy a keleti fronton az oroszok előretörése a magyaroknak »köszönhető«*.”⁷⁴ Ezek után az SS mellett a rendőrök és a vasutasok is úgy érezték, hogy jogukban áll a tábori csendőrség által feltartóztatott csoportokat kifosztani.⁷⁵ Ezt egyéb-

⁶⁸ MGyH-Laszl

⁶⁹ WALSA 1992. 2044.

⁷⁰ LASZLOVSKY 1995b. 112.

⁷¹ HM HIM HL VII. Tgy. 3183. Bodor György III. é. állatorvostanhallgató naplójából szemelvények (lényeges részek). *Levélnaplójának részletei*. é.n., 26–30.

⁷² LASZLOVSKY 1995b. 112.

⁷³ Kedvessy György (1914–2002) gyógyszerész, egyetemi tanár, a Németországba hurcolt gyógyszerészhallgatók egyik tanára. Budapesten született elpolgáriadosott kisnemesi családban, édesapja Kedvessy Kornél hivatalnok volt. Jogi pályára készült, de végül a Pázmány Péter Tudományegyetem gyógyszerész szakát végezte el. 1942-től fizetéstelen egyetemi adjunktus lett. A gyógyszerészhallgatók galenusi gyakorlatait vezette és diszsertársok munkáját felügyelte. 1944-ben megkapta az egyetemi magántanári címet, majd kényszerítették, hogy részt vegyen a gyógyszerészhallgatók németországi deportációján. Hazatérése után kutatói és egyetemi tanári pályát folytatott Szegeden. 1963–67 között a SZOTE egyedüli rektorhelyettese, az új gyógyszerkönyv szerkesztőbizottságának tagja, 1967–1979 között három cikluson át a kar dékánja. Díszdoktori címet kapott a Halle–Wittenbergi Martin Luther Egyetemen (1977). KATA 2013.

⁷⁴ KEDVESSY 1945; KATA 2013. 69.

⁷⁵ LASZLOVSKY 1995b. 112.

ként tapasztalták Breslauban is: amikor a front hirtelen 50 kilométerre közelítette meg az Odera vonalát, a lakosság ingerültsége agresszivitássá alakult át.⁷⁶ Walsa Róbert a hallei tartózkodásuk idejéről megemlíti, hogy egy Münz nevű számvevőszéki tiszt és egy másik német őrmester megtiltotta az épület előtti levegőzést és az ablakokban való napozást azaz az indokkal, hogy a helyi lakosság számára mindez visszatetszést kelt.⁷⁷

Grazban viszont jobb volt a viszony úgy a katonai hatságokkal, mint a civilekkel. Az Artillerie-Kasernében szabadon mozoghattak, a laktanyaparancsnokság mindössze az étkezési idő betartását követelte meg: aki késett, nem evett. Az itteni németek (és osztrákok) némi jóindulatára utal, hogy még a cipőiket is megjavították a műhelyben.⁷⁸ Ugyancsak jó volt a viszony a bajorországi falvak lakosságával, akikkel „szimbiózisban” éltek: a hallgatók segítettek a parasztoknak a mezőgazdasági munkában, cserébe élelmet kaptak tőlük. Azonban itt is romlott a viszony az idő múltával, ugyanis a kis falvak nem tudtak minden egyetemistának munkát biztosítani (voltak olyanok, akik nem is voltak hajlandók erre), és a többnyire tétlenül jövő-menő fiatal férfiak látványa a nyári mezőgazdasági munkák idején nemigen egyezett a helyiek munkaetikájával.⁷⁹

Az amerikaiakkal való együttműködés sokkal gördülékenyebb volt, mint a német katonai parancsnokságokkal, ugyanis az amerikaiak számára már semmilyen tétje nem volt a pár száz fős magyar egyetemista csoportoknak. Amikor az amerikai csapatok érintkezésbe kerültek a magyar egyetemista csoportokkal, az európai háború sorsa már eldőlt. Míg a németek védekezésük eszközeként próbálták meg felhasználni őket, az amerikaiak számára semmit sem jelentettek, csak éppen ott voltak, ahol ők átvonultak. A Marburgban levő állatorvostan-hallgatók (akiket 1945. március 9. és 12. között Bécsből menekítettek ide)⁸⁰ 1945. március 29-én⁸¹ kerültek kapcsolatba az amerikai hadsereggel; az Aschban levő műegyetemisták 1945. április 20-án;⁸² a Dingolfing környéki falvakban levő műegyetemisták április 29. és május 1. között;⁸³ az Aufhausenben és Adldorfban elszállásolt gyógyszerészhallgatók 1945. május 1-jén;⁸⁴ a Deggendorfban tartózkodó orvostanhallgatók ennél később, sőt a csehországi Konstantinovy Lázněben (Konstantinsbad) levő orvostanhallgatók csak május 6-án.⁸⁵ A marburgi csoport kivételével a többi hallgatónak nagyon emberséges bánásmódban volt része. Őket a németek az utolsó két hétben német egyenruhába bújtatták és katonai kiképzésben részesítették és ezért hadifogolyként kezelték őket; Franciaországba kerültek hadifogolytáborba.⁸⁶ Az első pillanatokban az amerikaiaknak hihetetlennek tűnt, hogy ennyi, a húszas évei elején járó fiatal férfi ne lenne katona, de miután a szállásukon civil ruhákat és tankönyveket találtak, már elhitték a

⁷⁶ LASZLOVSZKY 1995a. 38.

⁷⁷ WALSA 1992. 2043.

⁷⁸ LASZLOVSZKY 1995a. 41.

⁷⁹ LASZLOVSZKY 1995b. 115.

⁸⁰ HM HIM HL VII. Tgy. 3197. Kocsis Elemér: *Gyertek haza épségben, fiaim. A magyar egyetemi hallgatók küzdelme a túlélésért 1944–45-ben*. Kézirat. 1990. 11–4.

⁸¹ PALASIK 2006. 148.

⁸² PALASIK 2006. 132.

⁸³ PALASIK 2006. 153.

⁸⁴ LASZLOVSZKY 1995b. 114.

⁸⁵ WALSA 1992. 2044.

⁸⁶ HM HIM HL VII. Tgy. 3183. Bodor György III. é. állatorvostanhallgató naplójából szemelvények (lényeges részek). *Levélnaplójának részletei*. é.n., 29–35.

történetet.⁸⁷ Több esetben is akadtak az amerikai hadseregben második generációs magyar származású katonák, akik tudtak annyira magyarul, hogy elősegítsék a kommunikációt.

Az amerikai katonaság egyébként nagyon lazán kezelte a megszállt terület lakosságát. Elrendelték a fegyverek beszolgáltatását, de házkutatást nem tartottak. A helyi vadászok sörétes puskái és töltényei napokig álltak a házuk előtt kitámasztva, míg az eleredő eső miatt el nem tették őket. A magyar hadifoglyok és internáltak ügyét is hasonlóan kezelték. A katonákat csak június elején vitték el egy környékbeli hadifogolytáborba, ahol végül csak a törzstiszteket tartották vissza. A magyar egyetemisták sorsa még kevésbé foglalkoztatta őket: nem zaklatták őket, csak tudomásul vették létezésüket.⁸⁸ Ha ideiglenesen kénytelenek voltak áttelepíteni a diákokat – mivel saját csapataikat kellett elszállásolniuk –, igyekeztek mindig megfelelő szállást biztosítani nekik. Így például, amikor a gyógyszerészcsoporthoz és Adldorf teljes lakosságát néhány napra Eichendorfbba telepítették, az egyetemisták egy szénapajtában kaptak szállást. Pár nap múlva visszatelepítették őket Adldorfba, és – talán kárpótlásként – a nőket és a tanszemélyzetet Arco gróf kastélyának személyzeti lakásaiba költöztették. Amikor a kastély az amerikai hadparancsnokság szállása lett, az iskola két tantermébe helyezték át a nőket és a tanszemélyzetet.⁸⁹ Mindez jól mutatja az amerikaiak gondoskodását és emberséges bánásmódját. Az együttműködés ugyanakkor nehézkessé vált amiatt, hogy a frontvonal közben továbbvonult, és az első vonalbeli amerikai katonákat a második, majd a harmadik vonalbeliek váltották fel. Így újra és újra el kellett magyarázni az új katonai parancsnokoknak a magyar egyetemisták státuszát és helyzetét, de Laszlovsky szavait idézve: „*az utóbbiakat még annyira sem érdekelte a gyógyszerészcsoporthoz, mint az elsőket*”.⁹⁰ A többi egyetemista csoportnak is nagyjából hasonló tapasztalatai voltak az amerikaiakkal, habár voltak kevésbé kellemes emlékek is. Ettre László és Kósa László is megjegyezték, hogy Pilstingben egy amerikai katona megállította Szabó Dezső nevű kollégájukat, átkutatta a zsebeit és elvette az aranyóráját, amit a későbbi panasz után az amerikaiak letagadtak.⁹¹

Közben a németországi katonai kormányzás rendelete alapján új igazolványaikon „áttelepített személyként” (Displaced Person) szerepeltek. A tanári kar sokat fáradozott azon, hogy megkaphassák a „deportált személy” státust, de eredménytelenül. A gyógyszerészhallgatók szerettek volna minél hamarabb hazakerülni és dolgozni, mert a legtöbbjük családja nehéz anyagi helyzetben volt.⁹² Mivel azonban egyes bajorországi katonai körzetekben (mint például a landauiiban) kevés magyar tartózkodott, az amerikai parancsnokság nem foglalkozott érdemben a hazaszállításuk ügyével.

Méhes Gyula dékánhelyettes kitartó kérvényezése eredményeként október 1-jén a landaui körzet katonai parancsnoka sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy nem tudja megoldani a hazatelepítést, de kijelentette, hogy szemet huny afelett, ha valamelyik szomszédos körzet hazatelepítési csoportjához csatlakoznak. Végül október 13-án sikerült megoldani, hogy az Eggenfeldenből Magyarországra induló vonatra a gyógyszerészcsoporthoz is felve-

⁸⁷ LASZLOVSKY 1995b. 114.

⁸⁸ LASZLOVSKY 1995b. 114.

⁸⁹ LASZLOVSKY 1995b. 114.

⁹⁰ LASZLOVSKY 1995b. 114.

⁹¹ HM HIM HL VII. Tgy. 3392. ETTRE László: *A magyar műegyetemisták viszontagságai 1944 december – 1945 ősz: Németországi odüsszea. Tanulmány és naplórészlet.* 1994.; KÓSA 2003. 146–149.; PALASIK 2006. 165.

⁹² LASZLOVSKY 1995b. 116.

gyék.⁹³ A Dingolfingben és környékén levő műegyetemistákat is október elején kezdték hazatelepíteni, de mivel sokkal többen voltak a gyógyszerészhallgatóknál, utolsó csoportjuk csak november 17-én érkezett meg Budapestre.⁹⁴ Hasonlóan nehéz volt a hazajutása a Dániába került műegyetemistáknak, akiknek az első csoportja 1946 októberében, zömük novemberben, legutolsó csoportjuk pedig csak 1947 márciusában tért haza.⁹⁵

Az Egyetemi Tanzászlóalj németországi „odüsszeiájának” társadalmi terei, mint láthattuk, nagyon sokrétűek voltak, a kényszerutazás során sok kihívás elé állították a magyar egyetemistákat és tanáraikat. A különböző csoportok több esetben hasonló társadalmi terekben mozogtak, mégis többször különbözőféleképpen élték meg a helyzet súlyosságát. Például a bajorországi falvakban szétszórott egyetemista csoportok nagy vonalakban hasonló lakhatási és élelmezési körülmények között éltek, azonban például az Aufhausenben letelepedett férfi hallgatók, mivel tanáraik Adldorfban voltak elhelyezkedve, hamarosan kialakították saját „önkormányzatukat”. Választottak maguknak gazdasági vezetőket (úgynevezett „triumvireket”), akik érdekes módon mind székelyek voltak. Valószínűleg vidékről származva, jobban értettek a mezőgazdasághoz, mint az átlag nagyvárosi hallgató. Bourdieu szerint a társadalmi térbeli pozíciót az ágens⁹⁶ által birtokolt gazdasági és kulturális tőke határozza meg, azaz az egymáshoz közel lévők nagy valószínűséggel hasonló tőkéket hasonló mennyiségben birtokolnak.⁹⁷ A székelyek „kulturális tőkéjéhez” a gazdaságban, különösen a mezőgazdaságban való jobb tájékozódás is tartozhatott. Ezzel magyarázható az is, hogy míg egyes egyetemisták előszeretettel segítettek a bajor gazdáknak a mezőgazdasági munkákban élelmezés fejében, feltehetően a nagyvárosi származásúak⁹⁸ kevésbé vették ki a részüket e mezőgazdasági munkákból, és ennek következtében gyakrabban éheztek, illetve egyesek kivívták a helyi lakosság ellenszenvét, akik lustáknak könyvelték el őket. Ugyanakkor érdekes, hogy a gyógyszerészhallgatók közt sokkal jobb volt az együttműködés a különböző társadalmi terekből érkező (város/vidék) hallgatók közt, mint más egyetemista csoportokban. Laszlovszky visszaemlékezése alapján a székely triumvirek nagyon becsületesen irányították a dolgaikat, és mindnyájan meg voltak velük elégedve. Ugyancsak megjegyzi, hogy a kolozsvári, szegedi és budapesti egyetemisták csoportja e nehéz hónapok alatt nagyon jól összekovácsolódott, és életre szóló barátságok kötődtek. Elképzelhetetlen volt, hogy egyesek jólétben dúskáljanak, míg mások koplaljanak.⁹⁹ Ugyanakkor a körülményekre panaszkodók legtöbbször valószínűleg a korábbi élményekhez való viszonyításnak köszönhetően panaszkodtak, attól függően, hogy korábban jobb vagy rosszabb társadalmi terekhez és körülményekhez volt szerencsájük. Amint láthattuk, időnként ugyanazon társadalmi téren belül ugyanazokkal az ágensekkel változtak (általában romlottak) a kapcsolatok az idő múlásával. De bármennyire is embertele-

⁹³ LASZLOVSZKY 1995b. 117.

⁹⁴ PALASIK 2006. 222.; MADARAS 1993. 162–174.

⁹⁵ PALASIK 2006. 225–227.

⁹⁶ Bourdieu tudatosan használja az ágens szót az aktor vagy a cselekvő helyett. Bourdieu szerint minden ágens rendelkezik habitussal, ami félig tudatos vagy tudattalan gyakorlatokat eredményez, és az ágens bizonyos rögzült mintákat követ, nincs feltétlenül tudatában saját gyakorlatainak. JÓVÉR 2023. 15.

⁹⁷ BOURDIEU 1996.

⁹⁸ Erre nincs pontos mérés, mert a rendelkezésemre álló információkból nem tudom ezt pontosan felmérni, azonban az megállapítható, hogy azok, akik Bajorországban az éhezésre panaszkodtak, azok mind városi származásúak. Ez a tény úgy érzem, hogy eléggé alátámasztja a hipotézisem.

⁹⁹ LASZLOVSZKY 1995b. 114.

nek voltak időnként e társadalmi terek és körülmények, mindenképp jobbak voltak, mint ami az otthon maradt egyetemista társaiknak jutott Budapest ostroma idején, a védelmi vonalakban.

Az utazás társadalmi tereinél például az tapasztalható, hogy a társadalmi viszonyok nagymértékben befolyásolták azt, hogy ki utazott vonattal, ki gyalog, vagy a vonaton kik kapták a kényelmesebb kocsikat (tanárok és családjaik, női hallgatók). Ugyanakkor akadtak kivételek is, mint például az, hogy egyes női hallgatók vállalták vagy kénytelenek voltak vállalni az erőltetett gyalogmenetet a Breslauból való menekülés alatt, míg voltak férfi hallgatók, akik vonattal utaztak. Ezt, a rendelkezésemre álló adatokból, nem sikerült mélyebben elemezni. Az utazás és elszállásolás társadalmi tereire is leginkább a társadalmi/nemi csoportok elkülönülése volt jellemző, ugyanis teljesen más körülmények közt szállásolták el a tanárokat és családjaikat, a női hallgatókat és a férfi hallgatókat, még ha itt-ott voltak árnyalatbeli különbségek is. Az a némi kivétel, ami adódott, komoly elégedetlenséget váltott ki egyesekből. Ilyen például Méhes Dalma már idézett elégedetlenkedése a férje és tanártársa hallei elszállásolását illetően.

A külföldi tartózkodás helyszíneit, településtípusait illetően, amint feltételeztem, a budapesti, nagyvárosi származású hallgatóknak teljesen más igényeik voltak a saját társadalmi tereik kialakításában, belakásában, mint a vidékieknek. Csak egy példát mondjak: a nagyvárosiaknak hangversenyre volt igényük (amire például Breslauban többször is lehetőségük volt), míg az erdélyi, vidéki származásúak otthonosabban érezték magukat a bajorországi kis falvakban, ahol kamatoztathatták – mint már korábban kifejtettem – mezőgazdálkodási ismereteiket.

Ami pedig az együttműködést illeti a helyi német és amerikai katonai parancsnokságokkal, illetve a lakossággal, a kutatás során kiderült, hogy a német katonai hatóságok a legtöbb helyen éreztették a magyarokkal szemben a hatalmi pozíciójukat (az Egyetemi Tanzászlóalj tagjai csak zárt alakzatban, a német összekötő tiszt parancsára és ennek a kíséretében hagyhatták el a szálláshelyüket – Breslau, Halle), de ez a háború vége fele enyhült (Grazban szabadon mozoghattak, Bajorországban már nem is foglalkoztak velük). Az amerikai katonai parancsnokságok nem igazán törődtek a jelenlétükkel, és igyekeztek elősegíteni a hazamenetelüket, amennyire a háború utáni helyzet ezt lehetővé tette. A német/osztrák/bajor lakossággal való viszony változó volt: Breslauban megtűrték őket, majd a frontvonal közeledtével egyre ellenségesebben viszonyultak a magyarokhoz; Halléban nagy vonalakban hasonló volt a helyzet; Grazban jó volt az együttműködés a frontvonal közeledtéig, de a Grazból való menekülés után már többnyire ellenségesen viszonyultak az osztrákok/németek a magyarokhoz, őket vádolva a vereség miatt; Bajorországban voltak a legharmonikusabbak a viszonyok, mert az itteni parasztoknak jól jött a segítség a mezőgazdasági munkáknál, de itt is negatívan viszonyultak a „lustákhoz”, akik nem segítették őket ebben.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A gyógyszerészhallgatók útvonala 1944–1945-ben (a mai országhatárokkal ábrázolva). LASZLOVSZKY József: Gyógyszerészhallgatók kényszer tanulmányútja Németországban az 1944–1945-ös tanévben. II. rész. *Gyógyszerészet* 39. (1995):2. 118.
2. kép Csomagolás Breslauban. Kedvessy György hagyatéka, a család tulajdonában.
3. kép Vonatút Breslauból Halléba. Kedvessy György hagyatéka, a család tulajdonában.
4. kép Úton Halléba. Kedvessy György hagyatéka, a család tulajdonában.
5. kép A drezdai König Albert Kaserne.
6. kép Csoportkép Aufhausenben, 1945. Laszlovszky József hagyatéka, a család tulajdonában.
7. kép A grazi egyetem előtt, 1945. Kedvessy György hagyatéka, a család tulajdonában.
8. kép Méhes Gyula cigarettával kínál valakit. Méhes Gyula hagyatéka, a család tulajdonában.
9. kép Méhes Gyula vonatra száll valahol Németországban. Méhes Gyula hagyatéka, a család tulajdonában.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HM HIM HL	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
VII.
ÁOTKLM	Gyűjtemények
Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum
V.161	Kovács Jenő iratai (1944–2009)

MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK

MGyH	Méhes Gyula professzor hagyatéka. A család tulajdonában. Pécs.
MGyH-Gy.Ny. 1.	Gyógyszerészhallgatók nyilatkozata. 1. Budapest, 1945. okt. 22.
MGyH-Gy.Ny. 2.	Gyógyszerészhallgatók nyilatkozata. 2. Budapest, 1945. okt. 29.
MGyH-Laszl	Laszlovszky József levele Méhes Károlyhoz. Budapest, 1996. nov. 28.
MGyH-Mozzanatos	MÉHES Dalma: <i>Mozzanatos füzet</i> . Napló.
Kedvessy 1945	Kedvessy György professzor naplója. Kedvessy Andrea lánya tulajdonában. Budapest, 1945.

INTERJÚK

Interjú Laszlovszky József özvegyével, Groma Gizellával (1926–) és fiával, Laszlovszky József (1958–) régésszel. Készítette: TOTTH Szilárd. Budapest, 2025. szeptember 2.

Interjú Méhes Károllyal (1965–), Méhes Gyula és Dalma unokájával. Készítette: TOTTH Szilárd. Pécs, 2025. november 21.

IRODALOMJEGYZÉK

- BENKE 1994 BENKE József: A Németországba kitelepített egyetemi gyógyszerész tanfolyam sorsa. *Orvosi Hetilap* 135. (1994):10. 533–535.
- BERGER 2018 BERGER Viktor: *Térre szőtt társadalmiság*. Budapest, 2018.
- BOURDIEU 1996 BOURDIEU, Pierre: *Physical Space, Social Space and Habitus*. Oslo, 1996.
- DÉKÁN 1965 DÉKÁN Károly: Dokumentumok a Németországba hurcolt magyar egyetemisták sorsáról. *Pedagógiai Szemle* 75. (1965):11. 1040–1051.
- JÓVÉR 2023 JÓVÉR Vanda Sára: *Városhabitus-vizsgálatok – Bourdieu habituskonceptiójának alkalmazhatósága a földrajzban*. Doktori értekezés. Budapest, 2023.
- KATA 2013 KATA Mihály: *Kedvessy*. Szeged, 2013.
- KÓSA 2003 KÓSA László: *Napló*. Budapest, 2003.
- LASZLOVSZKY 1995a LASZLOVSZKY József: Gyógyszerészhallgatók kényszertanulmányútja Németországban az 1944–1945-ös tanévben. I. rész. *Gyógyszerészet* 39. (1995):1. 35–43.
- LASZLOVSZKY 1995b LASZLOVSZKY József: Gyógyszerészhallgatók kényszertanulmányútja Németországban az 1944–1945-ös tanévben. II. rész. *Gyógyszerészet* 39. (1995):2. 111–119.
- MADARAS 1993 MADARAS Jenő: *Hamvazószerda. Műegyetemisták a drezdai tűzviharban*. Budapest, 1993.
- MÉHES 2016 MÉHES Károly: A boroszlói folytatás. *Jelenkor* 59. (1993):10. 1013–1030.
- PALASIK 2006 PALASIK Mária: *A műegyetemisták Odüsszeiája 1944–1946*. Budapest, 2006.
- PETŐCZ 1986 PETŐCZ Pál: Az egyetemi és főiskolai hallgatók második világháborús történetéhez. *Századok* 20. (1986):2. 301–344.
- SZALAI 2007 SZALAI Edit: *Arany-, Gyémánt-, Vas-, Rubin- és Platinadiplomások 2007*. I. kötet. Budapest, 2007.
- TAMÁS 2002 TAMÁS Endre: A hallei orvosi diploma története. *Vasi Szemle* 56. (2002):5. 601–617.

- TOTH 2025 TOTH Szilárd: Odiseea studenților farmaciști din Cluj deportați în Germania la sfârșitul Celui de-Al Doilea Război Mondial (decembrie 1944 – august 1945). In: *Cuvântul care dăinuie: Valentin Orga – istorie și bibliotecă la 60 de ani*. Ed. BUDEANCA, Cosmin – BUD, Alexandru-Bogdan. Cluj-Napoca, 2025. 309–327.
- VÁRADI 2001 VÁRADI Géza: Búcsú Walsa Róberttől (1923–2000). *Orvosi Hetilap* 142. (2001):4. 195.
- WALSA 1992 WALSA Róbert: Az 1944 végén Németországba telepített „m. kir. Egyetemi Tanzászlóalj” keserű 125 napja. *Orvosi Hetilap* 133. (1992):32. 2041–2045.
- WALSA 2001 WALSA Róbert: „Az egyetemi rövidített tanfolyamok” története. A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem keretében egyesített orvostudományi kar – Breslau–Halle 1944–45. *Orvostörténeti Közlemények* 46. (2001):174–177. 57–81.

The Social Spaces of the University Student Battalion's Odyssey in Germany (1944–1945)

by Szilárd Toth

(Summary)

In December 1944, Ferenc Rajniss, Minister of Religion and Public Education, relocated senior medical, pharmaceutical, veterinary, and engineering students from Hungarian universities to Germany. Male students received SAS military draft orders, while female students were assigned to military labor service, also with the University Battalion. Those who did not obey the draft orders were considered deserters, which automatically brought them before a military court-martial. In my study, I analyzed the diversity of the social environments of this journey, from the social spaces of travel (by train and on foot) through a variety of locations (university towns, military camps, small villages), to different types of accommodations and classrooms (monastery buildings, hospitals, university buildings, artillery barracks, castles, pubs, brick factories, and private houses). At the same time, I examined the cooperation between the different military commands (German, American) and the local population (mutual assistance, hostile attitudes, terror) in diverse environments. The groups of the University Battalion, numbering more than 2,500 people, experienced this 9–10 month deportation in different ways. Some groups were luckier than others, surviving the deportation with minimal losses, albeit at the cost of terrible suffering. In contrast, others were less fortunate, such as the technical university students were in Dresden during the carpet bombing on 13 February, 1945, and suffered terrible losses. The analysis of the social spaces of this enormous odyssey is very useful, as university groups living in neighboring villages evaluated their living and working environments in different ways.